

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ Й ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вищої освіти в Україні відповідно до нових стандартів, що ґрунтуються на положеннях Болонської декларації, загострює проблеми пов'язані з забезпеченням сприятливих умов для вияву самостійності й індивідуально-творчого підходу до навчання кожним студентом. У свою чергу проблеми забезпечення самостійності й становлення творчої особистості в межах освітнього простору вищої школи не можуть вирішуватися без приділення належної уваги індивідуальності студента не лише як сукупності індивідуально-психологічних особливостей, що засвічують його відмінність від інших, але як потенційної здатності суб'єкта діяльності індивідуально-творчо виявляти власну оригінальність.

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що значну увагу проблемі підвищення результативності самостійної роботи й самостійної навчальної діяльності студентів приділяли дослідники: А. Алексюк, В. Антропов, А. Аюрзанайн, В. Буряк, В. Вергасов, М. Гарунов, Є. Заїка, В. Козаков, В. Лістенгартен, О. Малихін, В. Мороз, П. Підкасистий, М. Солдатенко та ін.

Проблема реалізації індивідуального підходу в навчанні поряд з проблемою забезпечення самостійності суб'єктів навчальної діяльності в дидактиці має довгу історію вирішення, оскільки корені індивідуального підходу як одного з ключових принципів навчання майбутніх поколінь, сягають ранніх стадій становлення педагогіки як окремої галузі наукового знання. Попри довгу історію вирішення питання індивідуалізації й диференціації навчання та певну його розробленість у психолого-педагогічній літературі (М. Акімова, А. Бударний, В. Володько, Г. Глейзер, Р. де Гроот, О. Іващенко, В. Козлова, Х. Лійметс, Ю. Олексін, І. Осмоловська, О. Перевозний, В. Пилиповський, Є. Рабунський, О. Русанова, Л. Славіна, І. Унт, В. Хільковець, М. Чобітько, І. Якіманська та ін.) тепер, як вважають учені, воно є одним із найскладніших не лише для теоретичного, але здебільшого для практичного вирішення.

Мета статті. З урахуванням пріоритетності пошуку ефективних шляхів забезпечення самостійності й творчості студентів у навчанні визначено мету статті — теоретичне обґрунтування індивідуалізації й диференціації навчання як засобів підвищення результативності процесу самостійної навчальної діяльності студентів.

Виклад основного матеріалу. В умовах масової освіти результативність самостійної навчальної діяльності студентів не може бути забезпечена без урахування в процесі організації та здійснення навчання індивідуально-психологічних особливостей студентів і уважного ставлення педагога до індивідуальності кожного студента, як його особливої інтегральної властивості, що більшою мірою якісно виявляється в умовах самостійного навчання й має безпосереднє значення для творчої самореалізації особистості. Відповідно до цього важливого значення для підвищення результативності процесу самостійної навчальної діяльності студентів набуває вирішення проблем індивідуалізації й диференціації навчання. Задля доведення такої думки вважаємо за потрібне спершу зупинитись на здійсненні аналізу відповідних досліджень, в яких автори звертаються до тлумачення сутності понять індивідуалізації й диференціації навчання.

Є. Рабунський у розробці проблеми індивідуального підходу в навчанні на основі аналізу самостійної навчальної діяльності учнів говорить про те, що під «індивідуалізацією навчання» звичайно розуміють особливу організацію навчального

процесу в колективі класу (групи), яка спрямована на здійснення вимог індивідуального підходу [4, с. 18].

І. Унт розглядає індивідуалізацію навчання як урахування в процесі навчання індивідуальних особливостей тих, хто навчається у всіх його формах і методах, незалежно від того, які особливості та в якій мірі враховуються, диференціацію — як урахування індивідуальних особливостей тих, хто навчається в тій або іншій формі, коли учні групуються на основі будь-яких особливостей для окремого навчання, а навчання в цьому випадку відбувається за дещо різними навчальними планами і програмами [5, с. 8].

На нашу думку, найбільш вдало схарактеризовано сутність поняття індивідуалізації навчання в дослідженні В. Володько: «Індивідуалізація навчання — це організація такої системи взаємодії між учасниками процесу навчання, за якої якнайповніше враховуються й використовуються індивідуальні особливості кожного, визначаються перспективи подальшого розумового розвитку й гармонійного вдосконалення особистісної структури, відбувається пошук засобів, які компенсували б наявні вади і сприяли формуванню індивідуальної особистості» [2, с. 13].

У психолого-педагогічних дослідженнях питання індивідуалізації й диференціації все ще дискусійним залишається сутність співвідношення цих двох понять. На думку І. Якиманської [6] індивідуалізація не є результатом диференціації, а навпаки диференціація сприяє індивідуалізації навчання, оскільки диференційоване навчання створює сприятливі умови для розкриття індивідуальних можливостей кожного учня в процесі його розвитку, воно передбачає створення найбільш сприятливих умов для розвитку особистості того, хто навчається. Подібної думки дотримуються Ю. Олексін, І. Унт, М. Чобітько. Проте, є вчені, що мають інший погляд. Наприклад, І. Осмоловська [3], розглядаючи диференціацією способом організації навчального процесу за якого враховуються індивідуально-типологічні особливості (здібності, інтереси, особливості інтелектуальної діяльності та ін.), вважає, що індивідуалізація є крайнім випадком диференціації, коли навчальний процес будується з урахуванням особливостей не груп, а кожного учня. Таке розуміння індивідуалізації, як вважає дослідник, дозволяє запропоновані педагогами шляхи, способи, прийоми індивідуалізації навчання переносити в умови диференціації без втрат.

Незважаючи на розбіжність поглядів щодо проблеми співвідношення понять індивідуалізації й диференціації навчання варто відмітити, що ці процеси є відповіддю на потребу вирішення суперечності між соціальним (засвоєння попередньо заданого й мінімально необхідного змісту соціального досвіду) й індивідуальним (вияв і розвиток оригінального, потенційно творчого й унікального в кожного суб'єкту навчання) в умовах масової освіти.

Щодо співвідношення явищ індивідуалізації й диференціації навчання ми цілком поділяємо думку В. Володько про те, що «індивідуалізація й диференціація — це дві сторони одного й того самого процесу — процесу збереження, врахування й розвитку особистісних якостей кожного учасника навчання» [2, с. 16].

Потреба реалізації індивідуалізації й диференціації навчання в процесі підвищення результативності самостійної навчальної діяльності студентів виходить з визнання факту існування індивідуально-психологічних особливостей суб'єктів навчання. Здебільшого значною мірою на результативність навчальної діяльності впливають ті індивідуальні особливості, що проявляються в сфері мислення, інтересів, темпах і результатах навчальної роботи тощо.

Для диференціації навчання важливим є визначення типових індивідуальних особливостей суб'єктів навчальної діяльності, що дає підстави для об'єднання студентів у групи, підгрупи чи пари. Проте типовість індивідуальних особливостей студентів є відносною, визначається в контексті реальних процесуальних умов навчання задля вирішення здебільшого його організаційних задач. Таке вказування на типовість індивідуальних особливостей не заперечує розуміння індивідуальності як оригінальності й

самобутності окремої особистості.

Важливою особливістю процесів індивідуалізації й диференціації, на яку звертають окрему увагу вчені (М. Акімова, В. Козлова, І. Унт й ін.) є не абсолютність зазначених процесів. У реальному навчальному процесі не буває абсолютної індивідуалізації, оскільки не тільки не можливо врахувати загалом усіх особливостей кожного окремого студента, але й недоцільно.

Здійснивши аналіз індивідуально-психологічних особливостей, які мають вплив на навчальну діяльність дослідники М. Акімова й В. Козлова [1] зазначають, що такі індивідуально-психологічні особливості можна поділити на дві групи: ті, що констатують рівень розвитку студента, рівень його навчальних досягнень у певний момент навчання й можуть бути змінені з плином часу (сукупність знань, умінь і навичок, працелюбство, відношення до навчання, емоційні й вольові якості, самостійність, ініціативність тощо), інші — ті, що характеризують процесуальну сторону навчальної діяльності студента, вони є майже незмінними, адже обумовлені природними факторами, переважно властивостями нервової системи індивіда (швидкість, темп, працездатність, зосередженість, переведення уваги, швидкість сприймання, запам'ятовування тощо).

У процесі врахування індивідуально-психологічних особливостей студентів варто пам'ятати, що індивідуалізація й диференціація навчання повинні здійснюватися з позиції всебічного розвитку особистості, тому мають бути спрямовані не на окремі процеси, а на цілісну особистість і її цілісну навчальну діяльність.

На наше переконання, процес навчання у вищій школі може отримати більш позитивний результат, якщо не тільки педагог володіє знанням про індивідуально-психологічні особливості навчальної діяльності студентів, але намагається сприяти тому, щоб студенти самі здійснювали спроби організовувати самостійну навчальну діяльність керуючись знанням про переваги й недоліки власних індивідуально-психологічних особливостей. Успішність студента щодо розвитку самостійної навчальної діяльності до індивідуально-творчого рівня значною мірою залежить від того наскільки вдало він скористається власними природними та сформованими в межах соціуму якостями як ресурсною основою самостійної навчальної діяльності.

Обізнаність студентів щодо власних індивідуально-психологічних особливостей і здатність урахування їх у процесі самостійної навчальної діяльності значною мірою впливає на підвищення рівня культури навчальної праці коли навчання, що характеризується хаотичністю й стихійністю, починає вдосконалюватися й вирізнятися чіткою організацією, плануванням, послідовністю, систематичністю. Підвищення культури самостійної навчальної діяльності не тільки впливатиме на темпи оволодіння навчальною інформацією, вдосконалення старих та оволодіння новими навчальними уміньми й навичками, але також сприятиме розвитку інтелектуальних сил особистості, що виводитиме навчальну діяльність на більш високий — індивідуально-творчий рівень.

В аспекті індивідуалізації самостійної навчальної діяльності Є. Рабунський виділяє дві тенденції, які знаходяться в єдності й діалектичній суперечності: 1) озброєння тих, хто навчається типовими способами раціонального навчання, що виробляються переважно при виконанні відтворювальних самостійних робіт і 2) формування своєрідних, оригінальних способів раціонального навчання, що в більшій мірі складаються при виконанні самостійних робіт творчого характеру [4, с. 38-39].

Навчання студентів типовим раціональним способом мислення має перемижуватись з наданням їм можливості виявляти індивідуально-творчий підхід в оволодінні навчальним матеріалом, у такий спосіб стимулюючи в них інтерес та ініціативу самостійного навчання. Уміння поєднувати в самостійній навчальній діяльності типові й творчі раціональні способи оволодіння знаннями, навичками й уміньми сприяє впевненості студентів щодо власних навчально-пізнавальних можливостей у процесі формування індивідуально-творчих стратегій самостійної навчальної діяльності — самостійно розроблених проєктів свідомого цілеспрямованого продуктивного

оригінального використання власних когнітивних ресурсів на основі гармонізації процесів конвергентного й дивергентного мислення та здійснення системи нешаблонних дій, операцій, процедур для реалізації творчого потенціалу особистості в процесі оволодіння знаннями, уміннями, навичками, що виявляється в сформованості відповідних компетентностей. Таким чином, здатність студентів розробляти й реалізовувати індивідуально-творчі стратегії самостійної навчальної діяльності можна вважати одним з основних показників результативності індивідуалізації й диференціації навчання.

Висновок. У результаті аналізу психолого-педагогічної літератури з відповідного напрямку з'ясовано, що поняття індивідуалізації й диференціації навчання ґрунтуються на врахуванні індивідуально-психологічних особливостей студентів, спрямовані на реалізацію результативного узгодження виявлених індивідуальних особливостей з формами й методами, що застосовуються в практиці процесу навчання. Індивідуалізація навчання виявляється в потребі враховувати нерівномірність розвитку кожного з студентів навчальної групи й виражає уважне ставлення педагога до індивідуальних особливостей кожного студента, що мають значення для успішності навчальної діяльності. Диференціація навчання, ґрунтуючись на принципові від загального до одиничного, загалом означає розподіл студентів на групи з дидактично доцільною кількістю осіб на основі виявлення в них типових індивідуально-психологічних особливостей для визначення відповідного змісту, форм і методів навчання, що добираються й упроваджуються за мети сприяння розвитку кожного окремого студента. Єдність явищ індивідуалізації й диференціації навчання забезпечується їх спільною метою розвитку індивідуального потенціалу цілісної особистості студента у процесі цілісної навчальної діяльності.

У значній мірі завдяки індивідуалізації й диференціації навчання вможлиблюється формування дієвих механізмів педагогічного впливу, що дозволять більш плідно спрямовувати навчально-виховний процес на формування індивідуально-творчого ставлення студентів до самостійного навчання. Індивідуалізація й диференціація навчання стають засобами підвищення ефективності й результативності самостійної навчальної діяльності студентів, якщо ґрунтуються на ретельному діагностуванні індивідуально-психологічних можливостей кожного студента, спрямовуються на забезпечення обізнаності суб'єкту діяльності щодо переваг і недоліків власних індивідуально-психологічних особливостей, сприяють усвідомленню індивідом потреб самопізнання й самоактуалізації, стимулюють розвиток індивідуально-творчого мислення студентів, яке є передумовою формування індивідуально-творчих стратегій самостійної навчальної діяльності.

Література:

1. Акимова М. К. Психофизиологические особенности индивидуальности школьников: Учет и коррекция: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М. К. Акимова, В. Т. Козлова. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 160 с.
2. Володько В. М. Індивідуалізація й диференціація навчання: понятійно-категоріальний аналіз / В. М. Володько // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 4. — С. 9-17
3. Осмоловская И. М. Организация дифференцированного обучения в современной общеобразовательной школе: монография / Ирина Михайловна Осмоловская. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2005. — 216 с.
4. Рабунский Е. С. Индивидуальный подход в процессе обучения школьников (На основе анализа их самостоятельной учебной деятельности) / Евгений Самойлович Рабунский. — М. : «Педагогика», 1975. — 184 с.
5. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения / Инге Эриховна Унт. — М. : Педагогика. 1990. — 192 с.
6. Якиманская И. С. Дифференцированное обучение: «внешние» и «внутренние» формы / И. С. Якиманская // Директор школы. — 1995. — №3. — С. 39-45.

У статті теоретично узагальнено психолого-педагогічну сутність понять «індивідуалізація навчання» й «диференціація навчання». Здійснено аналіз відповідних аспектів індивідуалізації та диференціації навчання, що засвідчують потенціал позитивного впливу цих процесів на ефективність і результативність самостійної навчальної діяльності студентів.

Ключові слова: *індивідуалізація й диференціація навчання, індивідуально-психологічні особливості, самостійна навчальна діяльність, індивідуально-творчі стратегії самостійної навчальної діяльності студентів.*

В статье теоретически обобщается психолого-педагогическая сущность понятий «индивидуализация обучения» и «дифференциация обучения». Осуществлен анализ отдельных аспектов индивидуализации и дифференциации обучения, которые свидетельствуют о потенциале позитивного влияния данных процессов на эффективность и результативность самостоятельной учебной деятельности студентов.

Ключевые слова: *индивидуализация и дифференциация обучения, индивидуально-психологические особенности, самостоятельная учебная деятельность, индивидуально-творческие стратегии самостоятельной учебной деятельности студентов.*

The article reveals general pedagogical and psychological characteristics of «individualization of education» and «differentiation of education» definitions. Some aspects of individualization and differentiation of education are analyzed to have the potential for positive influence on effectiveness of students' independent educational activities.

Key words: *individualization and differentiation of education, individual-and-psychological traits, independent educational activities, individual-and-creative strategies of students' educational activities.*